

ФІЛОСОФСЬКІ МОТИВИ В ПОЕМІ С. ТРЕМБЕЦЬКОГО «СОФІЙКА»

На основі поглибленого вивчення поеми С. Трембецького, «Софіївка» було проведено літературний та історичний пошук, який дав можливість запропонувати гіпотетичну суть поглядів Станіслава Фелікса-Ценного Потоцького, що базувались на основі філософії древніх мудреців так званих «Афінських шкіл», зрозуміти мотиви створення такого об'єкту у парку.

Вступ

Мелодичність польської мови і приємна віршованість поеми Станіслава Трембецького «Софіївка», її поетичність і зрозумілість викладу надихнула на опрацювання твору: переклад українською мовою, але так, щоб римованість та мелодика була найближчою до оригіналу; знаходження пояснень до невідомих пунктів; виправлення неточностей; додаток деяких пропусків, які були допущені в рукописному непоетичному перекладі Г. Ю. Храбана [15].

Переклад було здійснено в лютому 1999 [13]. Велика кількість пояснень Адама Міцкевича, якими рясніла поема, також дала поштовх на літературний та історичний пошук трактування міфічних персонажів, які згадуються у поемі, поглядів самого С. Трембецького, який описував диво-сад, був присутній при його розбудові, розмовляв із будівничим — Метцелем та господарями. Розширено деякі відомості, які коротко подавали і Адам Міцкевич і Г. Ю. Храбан [13, 15].

Матеріали та методи досліджень

Дослідження здійснювалось за допомогою філософського аналізу поеми Станіслава Трембецького «Софіївка» в історичній та міфологічній ретроспективі.

Результати досліджень та їх обговорення

Мало хто з дослідників звертав увагу на те, що С. Трембецький в поемі присвятив поглядам древніх філософів 240 стрічок із 1024, або 23,4% від всієї поеми. В даній публікації хотілося б максимально розкрити збільшену увагу С. Трембецького до «Афінської школи», адже в парку цей об'єкт

представлений упорядкованим нагромадженням кам'яних брил і скель, що символізують столи і лави для слухачів мудрості.

В поемі С. Трембецький це місце описує так:

*«Тут і уманщини пан, шанувач науки й правди,
щоби древній шляхетні штуки воскресить назавжди
Всі найкращі дерева посадив навколо поля
й у Софіївці його він назвав «Афінська школа».*

Вільно тут вдихнуть повітря не затиснене у мури...

В такій школі все змагались часто Кратес з Епікуром.» [13].

Самі слова — «шляхта» — «шляхтич» — означають — «висококультурний», «високоосвічений». Такими були древньогрецькі філософи, тобто ті, які любили мудрість. В прямому перекладі з грецької — філософ — (філос) кохаючий, (софос) мудрість. Таким простим поєднанням Трембецький поетично ставить на один рівень древньогрецьких мудреців і польську шляхту. Адже на кінець XVIII ст. це не тільки багатий, а і висококультурний і всебічно-освічений клас польського громадянства, до яких належали графи, князі, дворяни, тобто ті, які мали право на володіння родовим гербом [12].

Родовий же герб, це символ, талісман, оберіг, іншими словами — фетиш, який освячувався герольдичним братством Римської імперії і надавався за особливі заслуги перед греко-католицькою церквою. Володіння ж родовим гербом давало володарю право на певні привілеї в суспільстві, а якщо вони підтримувались ще й багатством, то це була особливо значима заслуга, яка виводилась в ранг високої доблесті, мужності і пошесті. Почесть за заслуги у греків а потім у поляків носить назву «Гонор» від др. грецького «Gonor» — почесть, що служила

нагородою за доблесть, мужність, і в Римі персоналізувалась з Віртус — «мужність», «доблесть», як найголовнішої добродійності римського народу, а її богинею була Вікторія — римська богиня перемоги (в древній Греції — Ніке, а в Греції — Афіна).

Отже, оглядаючи цей філософський пласт в часовому перерізі, можна сказати, що для будівництва «Софіївки» на основі греко-римської міфології послужило відправним елементом не тільки грецьке походження Софії Глявані, а і родовий зв'язок самого Станіслава Щенсного Потоцького [7, 8], родовід якого освячений Римом (Герб Потоцьких — Пілява, символ якого семикінцевий хрест). Честь на право родового герба Потоцьким Тульчинської лінії було отримано в 1780 р., що надавало йому титул графа Римської імперії і було узаконено австрійською імператрицею Марією-Терезією. В Росії, в 1803 р. за визначенням Київського Дворянського Депутатського Зібрання підтверджувалось їх дворянське походження і титул графства, що потім переглядалось і перезатверджувалось кілька разів. В 1831 р. 19 жовтня справа Потоцьких була передана в Департамент Герольдії, потім в 1840 р. і ще в 1903 р., коли вже правнук Станіслава Щенсного — Константин Юзеф доводив свою належність до дворянського стану [8]. Отже, з однієї сторони — корені родоходу Потоцьких ведуть до Риму, Софії — до Греції [7]; а з іншої сторони, висококультурні філософські погляди древніх греків і римлян були співзвучні поглядам самого Станіслава-Щенсного тому, що древньогрецька філософія стоїків базувалась на добродійності і доблесті. Але все по порядку.

За Брокгаузом і Єфроном [5], у древній Греції найрозвиненішим і висококультурним, високоосвіченим містом були Афіни — древній центр цивілізації грецької культури. Там розвивались різні філософські погляди на всесвіт, природу і суспільство, які перетворювались у релігійні братства, політичні товариства, наукові школи і вільні лекційні кафедри, до яких міг бути залучений будь-який вільний слухач. В Афінах — місті-державі, на VI — IV ст. до н.е. проживало 1305 тис. чоловік [5] і були такі філософські школи: Гімназій Птолемея, Академія Платона та Лікейон Арістотеля, які дали подальший розвиток стоїцизму; Кінозарчес Антисфена та його послідовника Діогена, що дала розвиток кінізму (цинізму); Школа Гедоніків, Піфагорійський союз та багато інших. Філософи того часу розповсюджували знання за допомогою вільних усних лекцій та

діалогових вирішень спірних питань, що приводило до запровадження кафедр красномовства — софістики — іншими словами — мудрослів'я. Такий діалог між Кратесом та Епікуром і описує в поемі «Софіївка» Трембецький [13].

У часовій хронології, яку надає нам П. С. Таранов, [12] філософів, які на той час розповсюджували знання про природу, суспільство і всесвіт у Афінах та др. Греції можна назвати біля двадцяти.

Ми ж розглянемо лише тих, хто згадується у поемі С. Трембецького. Отже, Піфагор народився на о. Самос, потім поселився на півдні Італії в м. Кротон, де заснував «Піфагорійський союз», що був одночасно і філософською школою і політичною партією і релігійним братством. Піфагор був учнем Анаксимандра і Ферекіда, який у свою чергу, був учнем Пітака, що проповідував Зороастризм. (Пророк Зороастр — Заратуштра, що жив більш, ніж 3500 р. тому). Піфагор навчав своїм філософським поглядам усно, прогулюючись (*перипатето*) з учнями, як і Арістотель, засновник школи перипатетиків. Піфагор створив геометричну арифметику, геометричну алгебру, стверджуючи, що число 7 є початком, а Всесвіт являє собою гармонійну систему чисел і їх відношень. Земля, за поняттям Піфагора знаходиться в центрі Всесвіту в підвішеному і нерухомому стані, а 7 планет знаходяться на концентричних сферах, які своїм рухом приводять в рух ті планети, що на них знаходяться [2, 12]. Піфагор вважав число 7 світоуправляючим, божественним, потребуючим особливої уваги і поваги. Маючи «Космічну» роль, число сім незалежне, не виникає ні з якої цифри. Число 7 в якості всестверджуючої сили — «сили звершень» і творця — деміурга всього, під іменем «критичний час» — «Кайрос», виступає «долею», тобто непідвладною нікому силою, яка керує світобудовою. Порівняйте зі словами «кара» — «карма», символом яких у Греції стала ворона (*ворон*) — кар, каріатиди, карія... Фролов Б. А. [14] відзначає, що магічна сімка часто зустрічається в міфології та легендах: 7 великих богів, 7 планет, 7 днів, 7 вітрів, 7 воріт підземного світу, 7 суддів померлих, 7 великих філософів, 7 витків та ступенів пекла, 7 днів творення світу, 7 чудес світу та ін.. Лобанок А. [9] зауважує, що душа людини в момент народження, при формуванні характеру, нагороджується від семи планет та семи металів такими якостями і емоціями: *Золото* — *Сонце* — всепоглинаюче — об'їданням та ненаситністю;

Срібло — Місяць — блідий — завистю і зневагою; Залізо — Марс — войовничий — вибуховістю та різкістю; Мідь — Венера — прекрасна — закоханістю і знемогою; Ртуть — Меркурій — корисний — жадобою і корисливістю; Олово — Юпітер — владолюбний — бахвальством і зверхністю; Свинець — Сатурн — повільний — в'ялістю, апатією і неактивністю. Коли ж людина помирає, то душа повинна позбутися або повернути всі ці подарунки, проходячи крізь всі сім планетних сфер [9]. Долаючи шлях очищення, душа в царстві Аїда також проходить через 7 кругів пекла, де кожна із цих сфер, чи кожні із кругів, чи на кожному ступені (порозі) душа повинна змити, зчистити, зітерти, здерти, здути, зрізати, зрубати, спалити свою категорію гріхів в залежності від їх ваги та значимості. Ця теорія ієрархічної поділеності верхнього та нижнього неба була висунута ще Заратуштрою більш ніж 3,5 тис. р. тому, який вперше поділив Всесвіт на Пекло і Рай, де відбувається невідворотний суд для кожного і останній, загальний суд, після якого продовжуватимуть життя тільки праведники або їх праведні душі [4].

Таким чином, згадуючи Піфагора — філософа, ідеаліста, древньогрецького математика, Трембецький підкреслює, звертає нашу увагу на нього та на його філософські погляди, можливо, ще й тому, що число 7 у Потоцьких є святим, управляючим, бо в центр їх герба поставлено семикінцевий хрест. Цю точку зору ще необхідно ґрунтовно дослідити, тому, поки що таке трактування є гіпотезою [Автор]. У Софіївці число 7 ми зустрічаємо і в фонтані Семиструм'яні і в семи порогах, по яких збігає вода із Ахеронтійського озера до величної каскади — Головного Водопаду і в семи підземних річках: Стікс, Ахеронт, Лето, Коцит, Флегетон, Океан, Мнемосіна [7].

Таку релігійну доктрину, чи філософську основу старалась розвивати стоїчна школа в Афінах. Стоїчна філософія виникла в епоху, коли грецька думка, стомлена теоретичними мудруваннями, все більше і більше прагнула до цільного, догматичного світобачення. Догматичний характер цій школі надав Зенон, засновник стоїцизму та його багаточисельні послідовники. Другим засновником школи стоїцизму вважається Хризипп — один із найбільш плодovitих письменників древності, учитель і полеміст. Викладачем і проповідником моралі в стоїків був Ератосфен Кіренський. До стоїків відноситься

і Кратес — філософ, учень Діогена, представник філософії Сократа. Також до стоїків відноситься і Сфер — філософ-стоїк, учень Зенона, народжений в Босфорі. Стоїки ставили перед собою задачу зробити людину вільною і щасливою за допомогою добродійності. Під час імперії стоїцизм перетворився в популярну просвітню філософію, яка ввібрала в себе кращі заповіді античної доблесті і моралі, що вважала істинне благо і щастя в звільненні від емоцій та в спокої душі (*apatijnosti*).

Знання для стоїчної філософії розвивали Сократ (V–IV в. до н.е.), потім Платон (V–IV в. до н.е.), а після Арістотель (IV в. до н.е.), можливо, тому їх погруддя ми зустрічаємо на теренах «Софіївки». Учнем Сократа був Платон (07.11.428–347 рр. до н.е.). Народився в Афінах під іменем Арістокл. Своє прізвище — *Platus*, — «повний», «широкий», отримав від Сократа за широкі груди і високий лоб. Учнем Платона був Арістотель, який народився в м. Стагіра в Фракії. Висловлювання Арістотеля — «Платон мені товариш, та істина — найперше».

Таким чином, ми спробували розглянути частину стоїчної філософії, яка відбивала одну сторону Афінівської школи, ту позицію і той філософський фундамент, який був супутній у діях і житті самого Станіслава Цценсного Потоцького, адже все, що було зроблено ним впродовж його життя, підводилось в ранг високої добродійності.

Але ж Трембецький пише ще і про молодшого співбесідника — Епікура. Розглянемо тепер ще і цю позицію, з якою полемізують стоїки.

Епікур — філософ-гедонік (341–270 рр. до н.е.) народився в м. Лампсака на о. Самос. З 310 р. до н.е. думки з філософії виголошував на о. Лесбос в м. Мітілені, а з 306 р. до н.е. в Афінах, в своєму «Саду», який став для епікурійців священним місцем. Вони із своїм учителем шукали вищий критерій щастя в Насолоді і Втіхах. Гедоніки мали за основу філософські погляди кініків — циніків. Хто ж вони такі? Кініки — ті, що вчилися в гімназії «Кінозарчес» — буквально «Білий собака». Тобто, на тому місці, де білий собака з'їв жертвне м'ясо, призначене Гераклові, був зведений олтар для цього героя, і став носити назву «Кіносарг». Біля олтаря було побудовано храм, і всі, хто збирався в цьому храмі, жив і пропагував філософію, називались кініками, які освячували дії і життя Геракла, а його подвиги старались повторити. Антисфен — засновник школи кініків (452–369 рр. до н.е.), був учнем Горгія,

потім Сократа, постійно дискутував із Зеноном з Єлеї (V в. до н.е.) мав найкращого учня — Діогена Сінопського. Мав життєву позицію — всебічне обмеження потреб. Діоген в цьому дійшов майже до крайньої позиції, навіть жив так, як собака, у веле-тенській глиняній амфорі. Кініки жили дуже бідно, в основному з милостині, тому що на гроші вони дивились з презирством. За філософські уроки брали платню лише їжею. Були дуже гострі розумом, саркастичні, і цинічно-безпощадні. Їх філософія направлялася проти багатства і інших речових цінностей. Найбільшою цінністю кініки вважали природну потребу (втіху) і з презирством дивились на суєту суєт. Послідовниками Діогена були Піррон та Аристипп. Їх принципи — мало хвилюватися, бути бездушним до всіх і до всього, свідомо не втікати від небезпеки, любити гострі відчуття, шукати небезпечні ситуації (вчитися тримати себе в руках при будь-яких обставинах). Для них найвищим «благом» була насолода та задоволення природних і емоційних потреб.

Т. ч., Трембецький у поемі «Софіївка» для змалювання цих двох основних і протидіючих філософських базисів вдався до поетичного діалогу між Кратесом — відстоювачем школи стоїків, та Епікуром — філософом-гедоніком, який відстоював позиції циніків. І, досить чітко змалювавши позицію стоїцизму, що була співзвучна поглядам і духовному базису С. Потоцького, підніс його діяння і здобутки в найвищу ступінь, а його поведінка і заслуги перед співвітчизниками і друзями підводились в ранг високої доблесті, добродійності і мужності, що заслуговувало всіляких почесей — гонору [13].

Залишається лише дивуватись генію Метцеля, який зміг всю цю семантику вкласти в невелику ділянку «Софіївки», де камені вкладені рядами, символізуючи столи і лави для учнів «Афінської школи» [7, 16]. А, можливо, він нам через віки дає розуміння того, що необхідно учитись так, як древньогрецькі філософи, адже ж і сам Метцель «кохався в мудрості», та й і від інших вимагав робити все «щоякнайвправніше» [11]. Адже, будь він іншим, ми б не мали сьогодні цього всесвітньвідомого шедедру під назвою «Софіївка».

Висновки

1. На основі досліджень пропонується трактування погляду С. Трембецького на філософію грецьких мудреців, якій він присвятив аж 23,4% від об'єму всієї поеми.

2. Розкрито поняття про «Афінські школи» стародавньої Греції, подано відомості про тих філософів, які на той час розвивали наукові погляди на Всесвіт та пропагували свої знання у своєрідних школах.

3. Висловлено припущення, що семикінцевий хрест гербу Потоцьких, це символ числа сім, яке за Піфагором є світоуправляючим, космічним.

4. На основі стрічок поеми запропоновано гіпотезу, що Станіслав Потоцький також був закоханий у мудрість древніх греків, тому в парку і було втілено символічну «Афінську школу».

Перелік посилань

1. *Агбунов М. В.* Путешествие в загадочную Скифию. / М. В. Агбунов — М.: Наука, 1989. — 191 с.
2. *Большая советская энциклопедия* / Под. ред. Б. А. Введенского. — М.: СЭ, 1955. — Т. 33.
3. *Большая энциклопедия* / Под ред. С. И. Южакова. — С. — Петербург: Просвещение, 1903.
4. *Большая энциклопедия* / — С. — Петербург: Просвещение, 1904.
5. *Брокгаузъ Ф. А., Ефронъ И. А.* Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгаузъ, И. А. Ефронъ. — С. — Петербургъ, 1895.
6. *Валишевский К.* Роман одной императрицы / К. Валишевский. — М., С. — П.: Икпа, 1989. — 176 с.
7. *Косенко І. С.* Дендрологічний парк «Софіївка». 200 років / І. С. Косенко, Г. Ю. Храбан, В. В. Мітін, В. Ф. Гарбуз. — К.: Наук, думка, 1996. — 192 с.
8. *Кривошея І. І.* Потоцькі герба «Пілява» (Тулчинська лінія) І. І. Кривошея. — Умань, 1999. — 12 с.
9. *Лобанок А.* Античные мифы / А. Лобанок. — Ровно, 1993.
10. *Мифологический словарь*. — М.: СЭ, 1990. — 672 с.
11. *Собченко В. Ф.* Опис «Софіївки» польським поетом Станіславом Трембецьким. Поема. Поетична версія В. Собченка / В. Ф. Собченко. — Умань, 2007. — 160 с.
12. *Собченко В. Ф.* Вправний вихованець Градіва (машинопис) / В. Ф. Собченко. Умань, 1999. — 64 с.
13. *Таранов П. С.* 120 філософов. Жизнь, судьба, учение / П. С. Таранов. — Симферополь: Реноме, 1997. — Т. 1. — 624 с.
14. *Трембецький С.* Поема «Софіївка». Поетичний переклад В. Ф. Собченка (машинопис) / С. Трембецький. — Умань, 1999. — 40 с.
15. *Фролов Б. А.* Магическая семерка / Б. А. Фролов // Природа, 1972. — № 5. — С. 52–59.

16. Храбан Г. Ю., Храбан О. І. Поема С. Трембецького «Софіївка». Переклад укр. мовою (машинопис) / Г. Ю. Храбан, О. І. Храбан. — Умань, 1957. — 19 с.
17. Jaroszewski Tadeusz Stefan. Wychowawiec pojetny Gradywa / Tadeusz Stefan Jaroszewski // Rocznik Historii Sztuki. — Ossolineum, 1994. — Т. XX. — S. 308–352.

Рекомендував до друку Косенко І. С.

ФИЛОСОФСКИЕ МОТИВЫ В ПОЭМЕ С. ТРЕМБЕЦКОГО «СОФИЕВКА».

В. Ф. Собченко.

Национальный дендрологический парк «Софиевка» НАН
Украины,

На основании углубленного изучения поэмы С. Трембецкого «Софиевка» был проведен литературный и исторический поиск, который дал возможность предложить гипотетическую сущность взглядов Станислава Феликса-Счастливого Потоцкого, которая базировалась на философии древних мудрецов так называемых «Афинских школ», понять мотивы сотворения такого объекта в парке.

PHILOSOPHICAL MOTIVES IN S. TREMBETSKYES POEM “SOFIYIVKA”.

V. F. Sobchenko

Dendropark «Sofiyivka» NAS of Ukraine

Literary and historic search was carried out by means of deeper studying of S. Trem-bets'kyfs poem «Sofiyivka», which enabled to offer hypothetical essence of looks of Stanislav Feliks-Schensnyi Potots'kyi's views, based on the philosophy of ancient wise men, so-called «Athenian schools», to comprehend the motives creations of such object are in a park.